

Debatt

Thomas Roth

Neutralitetskritik och bildanalys

I SCANDIA 2003:2 FÖREKOMMER en intressant artikel som handlar om den svenska självbilden av neutraliteten under och efter andra världskriget. Artikeln har titeln ”Det neutrala landet ingenstans. Bilder av andra världskriget och den svenska utopin” och är skriven av Max Liljefors och Ulf Zander. Författarna går till rätta med hur neutraliteten har illustrerats, både under beredskapstiden och senare och kritiserar ur olika synvinklar hur detta har skett. Vissa ganska kända bilder och teckningar får exemplifiera författarnas synpunkter.

Bland illustrationerna finns en av de mest kända bilderna från beredskapstiden, nämligen den som visar en svensk soldat som bevakar tyska soldater på resa genom Sverige. Enligt bildtexten skall den vara tagen någon gång mellan 1940 och 1943. Bilden är hämtad ur Hans Dahlberg, *I Sverige under 2:a världskriget*, Stockholm 1989, s. 18. Författarna skriver: [bilden] ”visar en transitering med tåg av tyska soldater genom Sverige till det ockuperade Norge. På det sättet slussades över två miljoner tyska soldater till och från permission genom Sverige mellan juli 1940 och augusti 1943. Trots att fotografering av tågen var förbjuden existerar ett antal bilder av dem, men endast en har blivit en närmast obligatorisk illustration i historieböckerna. En svensk beväpnad soldat i förgrunden [...] tycks vakta obeväpnade tyska soldater framför en godsvagn; intrycket är närmast att de är hans fångar och transporteras i godsfinkor. Kamerans position – något lägre än den svenske soldaten, högre än de tyska – förstärker bilden av den svenska militären, och i förlängningen den svenska regeringen, i full kontroll över tyskarna i bakgrunden.”

Om vi nu ägnar oss en stunds bildanalys, som dock kräver någon kunskap i den tyska krigsmaktens historia och helst även ett större format på fotografiet ifråga, kan vi konstatera att soldaterna på bilden tycks komma från olika förband, ja även från olika försvarsgrenar. Den tredje tysken från vänster tillhör sannolikt en bergsdivision, vilket märket på ärmen på hans vapenrock tyder på, den andre tysken från höger tillhör av gradbeteckningarna på kragen att döma flygvapnet, medan övrigas förbandstillhörighet är svårare att avgöra. Det tyska soldaterna tycks inte vara uppfostrade i Tredje rikets anda, flera saknar huvudbonad och

andra går med händerna i byxfickorna. Till råga på allt i främmande land där det gäller att göra ett stramt militäriskt intryck. Varför får de inte en åhutning av någon officer? Beträktaren kanske också frågar sig hur det kan komma sig att författarna vet att tåget är på väg *till* Norge när man uppenbarligen inte vet vid vilket datum och på vilken plats som fotografiet är taget.

Var det då verkligen så att permittenttrafiken genomfördes i godsvagnar? Användes inte 3:e klass sittvagnar för soldaterna och 2:a klass för befälet? Och transporterades inte permittenterna förbandsvis i stället för i löst sammansatta hopar? Kan det då röra sig om transiteringen av den s.k. Division Engelbrecht från Norge till Finland sommaren 1941? Nej, det kan det inte, där medfördes full utrustning, disciplinen var än mer strikt och samtliga soldater tillhörde infanteriet. Men hur kan det komma sig att just den här bilden inte blev beslagtagen? Det var ju förbjudet att fotografera tågen. Varför ingrep inte den svenske vaktposten?

Svaret på alla dessa frågor är enkelt. Bilden föreställer nämligen just det som Liljefors och Zander hävdar att den *inte* gör! Den svenske soldaten vaktar nämligen obebäpnade tyska fångar som transporteras i godsfinkor och han har verkligen full kontroll över läget. Det rör sig däremot inte om permittenter och bilden inte är tagen mellan 1940 och 1943. Med stor sannolikhet är bilden tagen våren eller sommaren 1945 någonstans i Norrland. Tyskarna på bilden är internerade och är under transport från Norge hem till det Tyskland som inte längre är, detta som ett led i Sveriges hjälp till grannen att bli av med det före detta herrefolkets företrädare så snabbt som möjligt. Det är därför de kommer från olika förband, det är därför de uppvisar ett omilitäriskt uppträdande, det är därför de transporteras i godsfinkor och det är därför fotografen inte blir hejdad av vaktposten.

Här skall sägas att det visserligen är så att jag länge mistrott bilden ifråga, men att den som har fastställt hur det ligger till är författaren Lars Gyllenhaal, känd bland annat för boken *Slaget om Nordkalotten. Sveriges roll i tyska och allierade operationer i norr* (1999, tillsammans med James F Gebhardt). Gyllenhaal kommer under våren att publicera mer exakta uppgifter om var och när bilden är tagen.

Författarna, eller rättare sagt Hans Dahlberg, är å andra sidan verkligen inte ensamma om sin tolkning, som sannolikt har sin grund i att det som sagt var förbjudet att fotografera permittenttågen. Man tager därför vad man haver och en bild ljuger som bekant mer än tusen ord. I övrigt tycker jag det var en utmärkt artikel.

Max Liljefors & Ulf Zander

Bildrepresentationer och bildanalys – replik till Thomas Roth

DEN BETYDELSE SOM bildframställningar har vid spridandet av skilda budskap kan knappast överskattas – ett faktum som i betydande grad uppmärksammas i många vetenskaper numera. En närbesläktad insikt är att de texter som beledsagar så gott som alla bilder inte alltid handlar om den bild eller de bilder som de står i anslutning till.

I sin kommentar till vår artikel ”Det neutrala landet Ingenstans. Bilder av andra världskriget och den svenska utopin”, *Scandia* 2003:2, gör Thomas Roth en initierad analys av det berömda fotografi som föreställer en svensk militär som står på vakt framför godsvagnar. I och utanför godsvagnar står respektive marscherar tyska soldater. Roth argumenterar för att det inte avbildar en transport inom ramen för den så kallade permittenttrafiken. I stället är det troligen fråga om en transport av internerade tyska soldater från Norge på väg till Tyskland någon gång under våren eller sommaren 1945.

Vi har inga invändningar mot denna tolkning, utan vi skulle i stället vilja rikta ett tack till Thomas Roth och Lars Gyllenhaal för att de har bidragit till att kasta nytt ljus över fotografiets tillkomsthistoria. Vi vill betona att det givetvis är av stor betydelse att få klarhet i de olika bildernas proveniens, men det har inte varit vårt huvudsakliga syfte i det forskningsarbete inför den tyska utställning som artikeln är skriven för. Vår främsta uppgift har bestått i att plocka fram bilder som har brukats för att illustrera de mest frekvent återkommande teman som är förknippade med Sverige och andra världskriget. Vi har under arbetet med artikeln – som i nedkortat skick kommer att ingå i den katalog som skall beledsaga utställningen ”Mythen der Nationen. 1945 Arena der Erinnerungen”, beräknad att visas i Berlin under hösten 2004 och våren 2005 – haft problem att få fram relevanta och trovärdiga uppgifter i anslutning till det aktuella fotografiet. Att den därpå följande texten behandlar permittenttrafiken handlar inte först och främst om att vi vill göra gällande att fotografiet föreställer ett tåg med tyska permittenter.

Vi är medvetna om oklarheterna ifråga om bildens ursprung, vilket framgår av formuleringen ”det är alltjämt osäkert när och var bilden är tagen” (s. 217). Att vi nämner årtalen 1940 och 1943 beror på att det var mellan dessa år som permittenttrafiken pågick, och det är just som illustration till denna trafik som bilden har använts gång efter annan. Den primära frågan som vi önskade att besvara var inte fotografiets ursprung, utan varför det oproblemiskt har återvänts som en illustration

till de tågtransporter som gick genom Sverige de tidiga krigsåren trots oklarheterna kring dess tillkomst.

Med denna utgångspunkt är det således frekvensen i användandet som står i första rummet. Vi vill framför allt understryka att en viktig förklaring står att finna i vår närläsning av bilden, som i flera avseenden skiljer sig från Roths i sitt slag förträffliga och skarpsynta bildanalys. I vår förklaring är det budskapen som förmedlas genom den svenske soldatens position i förhållande till de tyska som väger tyngst, det vill säga intrycket att den beväpnade svenske soldaten har fullständig kontroll över sina tyska kolleger. Det är, menar vi, en sådan tolkning som har bidragit till fotografiets stora spridning. Intrycket av att vaktposten – och, i förlängningen, den svenska samlingsregeringen – förmådde kontrollera de genom landet förbipasserande soldaterna i Engelbrechtdivisionen passade som hand i handske med den under lång tid dominerande uppfattningen av den svenska neutralitetspolitiken. Måhända är det den viktigaste förklaringen till varför invändningarna mot att den använts så flitigt för att illustrera permittenttrafiken lyst med sin frånvaro och till att försöken att utröna fotografiets ursprung har dröjt så länge.